

ואחת, בקריאה שקודם הנץ החמה יוצא ידי חובת קריאה של לילה⁽⁸⁶⁾.

מקשה הגמרא: הא גופא קשיא, דברים אלו סותרים את עצמם: אמרת פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים "ביום", אלמא, שלאחר עלות השחר אף קודם נץ החמה יממא [יום] הוא, והדר תני: יוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של "לילה", אלמא שעד נץ החמה עדיין ליליא הוא.

מתרצת הגמרא: לא, אין זו קושיא, כי לעולם א-ט מעלות השחר יממא הוא⁽¹⁾ והאי דקרו ליה

אמר רב אחא בר חנינא אמר רבי יהושע בן לוי: הלכה ברבי שמעון בן יוחאי שיכול לקרא קריאת שמע של שחרית מעלות השחר, כיון שהתחיל זמן קימה⁽⁸⁵⁾.

איכא דמתני להא, יש ששונים את פסק ההלכה דרב אחא בר חנינא שהלכה כרבי שמעון בן יוחאי אחא דתניא, בכרייתא אחרת: רבי שמעון בן יוחאי אומר משום רבי עקיבא: פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים ביום; פעם אחת קודם הנץ החמה, ופעם אחת לאחר הנץ החמה, ויוצא בהן ידי חובתו אחת, בקריאה שאחר הנץ החמה יוצא ידי חובת קריאה של יום,

1. תוס' ביארו שרק לגבי שאר מצוות נחשב זמן זה כיום, אך לגבי ק"ש נחשב כלילה, כי הוא עדיין זמן שכיבה. וראיתם, שהרי אילו היה נחשב יום, היה ראוי להשמיענו חידוש יותר גדול, שקורא פעמיים קודם הנץ החמה ויוצא גם של לילה וגם של יום [והיינו כדרכם לעיל ח הערה 81 בכרייתא הראשונה].

ולביאור זה נמצא שהברייתות חולקות בדעת רשב"י, כי בראשונה אמר שאחר עה"ש הוא זמן קימה, וכיום גמור הוא לק"ש, ובשניה – עד הנץ הוא זמן שכיבה, וכלילה גמור הוא לק"ש, וכן ביאר בעל המאור [ונחלקו להלכה, להלן].

ובאופן נוסף ביארו: שנקרא "יום" אפילו לגבי ק"ש, כי התחיל זמן קימה, ולא נקט שקורא "פעמיים קודם הנץ" משום שרצה להשמיענו חידוש, שאינו יוצא ידי חובת ק"ש של לילה אחר הנץ, אף שעדיין בני מלכים ישנים. ולביאור זה נמצא לכאורה שנחלקו רק לגבי ק"ש של לילה מעה"ש עד הנץ, אך של יום לכו"ע קורא אחר עה"ש, ונבאר הסברא להלן.

והמהרש"א כתב שביאור זה של תוס' שייך גם בכרייתא הראשונה, שאחר עה"ש "לילה"

והרשב"א פירש "לעולם לילה הוא" גם לענין ק"ש, כי לענין ק"ש נחשב גם כלילה וגם כיום, כיון שרובם ישנים נחשב עוד ללילה, וכיון שיש שקמים נחשב גם כיום, אך התנא לא נקט שקורא פעמיים אחר עלות השחר, כי רק של יום יוצא אפילו קרא במזיד, אך של לילה אינו יוצא אלא אם שגג.

85. הרשב"א הקשה למה הולכים אחר מיעוט אנשים הקמים, ויוצא ידי חובת ק"ש של יום, בעוד שרוב אנשים ישנים ובכל זאת אינו יוצא ידי חובת ק"ש של לילה. וכתב שגזרו על המתאחר ולא קרא כל הלילה, שמא יפשע ויקרא אחר הנץ, ולא החמירו על מי שהקדים וקרא ק"ש של יום קודם זמנו. וראה להלן [ט א הערה 2]

86. באור שמח [ק"ש א י] כתב, שאע"פ שקרא אחר שמכיר את חברו, כיון שהיא ק"ש של לילה, אינו צריך להניח בה תפילין. אולם בהגהות מראה כהן נקט שצריך להניח כדי של יהא נראה כמעיד עדות שקר, [ראה להלן יד הערה 50].

"ליליא" ויוצא בו ידי קריאה של לילה, הוא משום דאיכא אינשי דגנו [ישנים] בההיא שעתא, ובקריאת שמע נאמר "ובשכבך", ולפיכך זמן החיוב תלוי בעת השכיבה, וכיון שעד הנץ החמה יש עדיין אנשים שישינים, נחשבת אותה שעה כלילה לעניין לצאת בה בדיעבד ידי חובת קריאת שמע של לילה.⁽²⁾

ועל כך אמר רבי אהא ברבי חנינא אמר רבי יהושע בן לוי: הלכה ברבי שמעון במה שאמר מושום רבי עקיבא שיכול לקרא קריאת שמע של לילה עד הנץ.

אמר רבי זירא אף שיכול לקרא קריאת שמע סמוך לעלות השחר⁽³⁾, ובלבד שלא יאמר

הוא לק"ש כי רוב ישינים, ולא נקטו שקורא "פעמיים אחר עה"ש" כי רצה להשמיענו שקודם עה"ש אינו יוצא של יום. ותמוה שאינו חידוש כי אז כלם ישינים, והחידוש רק לגבי של לילה אחר הנץ שמיעוט ישינים.

ודעת הרי"ף הרמב"ן והרא"ש שהברייתות לא נחלקו, ומהע"ש עד הנץ הוא זמן ק"ש של לילה ושל יום, וראה לעיל [ח הערה 82] שביארו למה לא נקטה הברייתא שיכול לקרא פעמיים בין עלות השחר להנץ, וראה בהערה 6 אם הוא זמנם לכתחילה או בשעת הדחק.

2. הרמב"ן הקשה אם הולכים אחר מיעוט אנשים הישינים, ויוצא ידי חובת ק"ש של לילה אף שכבר נחשב יום, למה לא יצא ידי חובת ק"ש של לילה עד ג' שעות שעד אז בני מלכים ישנים, ותיירץ שאחר הנץ אינו יוצא בק"ש של לילה כי אין אנשים ישנים, ובני מלכים נעורים הם במיטותיהם קודם ג' שעות, אלא שאינם רוצים לעמוד, וראה לעיל [ג ב הערה 49].

והרשב"א כתב שהמלכים הם מיעוט קטן, ובכל זאת סומכים עליהם לקבוע זמן קימה עד ג' שעות, כי ק"ש של "יום" אף שהוא תלוי בזמן קימה, ראוי להמשיכו כל עוד יש אנשים שקמים, ואפילו מיעוט כמלכים, אך ק"ש של "לילה" אף שנמשך ביום כל עוד יש שוכבים, ודאי אינו נמשך עד שיקומו כלם.

ולפי הביאור השני בתוס' נראה שהברייתא הראשונה סברה שמיעוט האנשים שקמים נחשב סיום "זמן שכיבה", ולכן אין הולכים אחר רוב

ישינים אחר עה"ש, ואילו הברייתא השניה סברה שרק "זמן קימה" מפקיע מ"זמן שכיבה" ולכן צריך רוב קמים [ומאז אינו זמן שכיבה, אף שלא כולם קמו], אך ודאי הוא נמשך כל זמן שיש מעט אנשים שקמים, בין מיעוט שאחר עה"ש, ובין מיעוט בני מלכים, ולכן אחר עה"ש קורא של יום ושל לילה.

[ובערוך השלחן נח ח כתב שלסברת הרא"ש שאי אפשר לקרא של יום ושל לילה בזמן אחד, נמצא שאחר הנץ ודאי אינו קורא של לילה, כי כולו יום אחד ומתי יקרא של יום, וכבר הובא לעיל שהרשב"א חלק על סברא זו, והרמב"ן לא תירץ כן, כמבואר במחצית השקל נח ו, שסבר בקושייתו שבני מלכים נעורים בב' שעות, וקמים בג', ולמה לא יקרא עד סוף ב'].

3. כף פירש רש"י, ותוס' [ד"ה ובלבד] הבינו מדבריו שדברי רבי זירא נסובים על ברייתא ראשונה, שקורא של ערבית קודם עה"ש, וראה שאגת אריה [ט] שביאר למה הוצרך רש"י לפרש כך. אך הרשב"ן ורבינו פרץ דייקו מלשון רש"י "שקורא של לילה שחרית" שמדובר בקורא מיד אחר עלות השחר.

ותוס' כתבו בשם השר מקוצי שדברי רבי זירא נסובים על הברייתא השניה, שהקורא קודם הנץ, אינו אומר השכיבנו כי כבר עלה השחר, והרשב"א דן אם היינו רק סמוך לנץ כי אין הרוב ישינים, או כיון שעלה השחר ומיד אחריו, והריטב"א כתב שאינו אומרה כי ביום אין צריך שמירה מהמוזיקים, והיינו משום שעלה השחר.

"השכיבנו"⁽⁴⁾, כי ברכה זו נאמרת לפני השכיבה, והוא כבר עומד בסוף זמן שכיבה.

כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר: הא דאמר רבי אחא כרבי חנינא שכך אמר רבי יהושע בן לוי שיכול לקרא קריאת שמע של לילה עד הנץ, דבר זה לאו בפירוש איתמר מפי רבי יהושע בן לוי, אלא מכללא איתמר

וכדלהלן [שאינו לכתחילה, אלא רק בשעת הדחק]:

דההוא זוגא דרבנן דאשתכור בהלולא דרבי יהושע בן לוי, ונרדמו ולא קראו קריאת שמע עד אחר עלות השחר,⁽⁵⁾ אתו לקמיה דרבי יהושע בן לוי, אמר, כדאי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק.⁽⁶⁾

ומסתבר שמחלוקתן תלויה בשיטתם לעיל [ב] א] אם זמן ברכות ק"ש תלוי בזמן ק"ש או בזמן תפלה, ואף שזמן ק"ש ערבית עד הנץ, כי איכא אינשי דגנו, זמן תפלת ערבית עד עלות השחר, שאז כבר נחשב יום, וכיון שכתב בשו"ת הרשב"א [מז] שלדעת רש"י אין ברכות ק"ש נתקנו בפני עצמן, נמצא שעבר זמן ברכות ק"ש, ותוס' סברו שנמשך עד הנץ כמו ק"ש.

4. הרא"ש הביא מהרי"ץ גיאות שודאי צריך לומר שתי ברכות אחרי ק"ש, והכוונה שרק את תחילת הברכה אינו אומר, אך מתחיל מ"תקנינו בעצה טובה", ונחלק עליו ונקט שאינו אומרה כלל. וביאר במעדני יו"ט שרבנן תקנו לומר השכיבנו ושלא תפסיק בין גאולה לתפלה כגאולה אריכתא, אך שלא בזמן שכיבה העדיפו שיסמך גאולה לתפלה ולא יאמר השכיבנו. וראה בערוך השלחן שהסיק מכך שאומר אמת ואמונה ושמונה עשרה אחר עה"ש, אך המ"ב [רלה לד] כתב שאינו מתפלל שמונה עשרה, כי יום הוא לכל דבר.

5. בעל המאור נקט ש"ההוא זוגא" דינם כמזידין, ובכל זאת נחשב כשעת הדחק לקרא עד הנץ. אך הרמב"ן נקט שרק באונס נחשב כשעת הדחק, אך במזיד אינו קורא, ובהכרח ששכור נחשב כאונס. ודעת הרשב"א והרא"ש כהרמב"ן, ולכן כתבו שבני רבן גמליאל לא היו אנוסים, ולכן אמר שיקראו רק אם לא עלה

השחר.

וכתב הב"י [צט] שלדבריהם יש שכרות של מזיד, כגון בני ר"ג שהיו במשתה הרשות, ויש שכרות של שוגג, והיא בשמחה של מצוה כהלולא דריב"ל. ועוד חילק, שבני ר"ג נשאר ערים במשתה כל הלילה, ולכן דינם כמזידים שהיה עליהם להפסיק כדי לקרא קודם עה"ש, אולם ההוא זוגא נרדמו, ולכן נחשבו אנוסים ויקראו אחר עה"ש. אך הט"ז [רלה ד] כתב שבני ר"ג השתכרו במשתה אחר שהגיע זמן ק"ש, ואילו ההוא זוגא היו שכורים קודם זמנה, ולכן נחשבו אנוסים, והמג"א [צט ג] דחה חילוק זה.

6. הרמב"ן והרשב"א נקטו שרבי שמעון עצמו סבר שבדיעבד קורא עד הנץ אפילו שלא בשעת הדחק, אך להלכה סמכו עליו רק כשנאנס. ובמשכנות יעקב ונחלת דוד הוכיחו כך מדברי רבי יצחק שדברי ריב"ל מכללא איתמר, והיינו שאילו אמר בפירוש שהלכה כרשב"י היה קורא בדיעבד עד הנץ אפילו שלא בשעת הדחק.

אך רבינו יונה למד מדברי הרי"ף שגם רבי שמעון לא התיר לקרא אחר עה"ש אלא בשעת הדחק, [והרמב"ן כתב שהרי"ף סמך בזה על ר"ג, וראה הערה 9], וכן ביאר הכסף משנה את דברי הרמב"ם [ק"ש א י]. וראה לעיל [ח הערה 80] שהרשב"א ביאר בברייתא הראשונה, שמדובר לענין ק"ש של שחרית מעה"ש בשעת הדחק.

שנינו במשנה: **מעשה שבאו בניו של רבן גמליאל מבית המשתה, אמרו לו לא קרינו את שמע, אמר להם אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות** (7).

תמהה הגמרא: **וכי עד השתא לא שמוע להו הא דאמר רבן גמליאל אביהם בדין זה?**

מבאר הגמרא: **הכי קאמרי ליה: האם רבנן פליגי עילווד ודעתם שזמן קריאת שמע הוא רק בזמן שהולכים לשכב, ולפיכך אין לקרא אחר חצות אפילו בדיעבד, ואם כן לא נקרא, כי יחיד ורבים הלכה כרבים, או דלמא שגם רבנן כוותך סבירא להו שזמנה בכל עת**

ששוכבים, ובדיעבד קורא עד עלות השחר, **והאי דקאמרי שקורין רק "עד חצות", רק לשם זירוז אמרו כן, כדי להרחיק את האדם מן העבירה, ואם כן היינו דוקא למי שלא קרא עד חצות במזיד, אך אנו כיון שהיינו אנוסים, יש עלינו חובה לקרא** (8).

והוא ענה **ואמר להו: רבנן כוותי סבירא להו, וכיון שעדיין לא עלה עמוד השחר חייבין** (9) **אתם לקרות, (10) והאי דקאמרי רבנן שקורין רק "עד חצות", רק לשם זירוז אמרו כן, כדי להרחיק את האדם מן העבירה.**

שנינו במשנה: **ולא זו בלבד אמרו אלא כל**

7. הרשב"א כתב שהמשנה הביאה מעשה זה להשמיענו שאף חכמים לא נחלקו על רבן גמליאל מעיקר הדין, אלא רק משום סייג, ולכן יכל לומר לבניו לנהוג כשיטתו שקורין לכתחילה עד עה"ש, שהרי בדיעבד יצאו ידי חובתן אף לדעת חכמים.

אך רבינו יונה נקט שלחכמים אחר חצות אינו קורא אפילו בדיעבד, ולדבריו צריך לפרש [כרש"י ד"ה און] שבני רבן גמליאל היו אנוסים, ולכן דנו אם מה"ת זמנה רק עד חצות, או שהוא סייג, ודוקא למי שפשע ולא קרא, אך המאחר באונס יכול לקרות עד עלות השחר.

וראה ב"ח [רלה] שביאר שאין זמנה מה"ת אלא מדרבנן, ולכן יכולין לעשות כר"ג אף שהוא יחיד, והקרן אורה כתב שהוא דוחק, ובבית הלוי [ח"א לד ד] כתב שאם חכמים מודים שמה"ת חייב לקרא, אין לך שעת הדחק גדולה מזו, שחייב לקרא מה"ת והסייג מעכבו, ולכן עושה כדעת היחיד, וראה עוד בסמוך.

8. כך פירש רש"י [ד"ה און], ודקדק בפרי יצחק [ח"ב ב] שאם אחר במזיד, אינו יוצא ידי חובה אחר חצות, כי אפילו אם רבנן קבעו את זמן

חצות כסייג, כיון שלא קרא עד חצות, הפקיעו ממנו את המצוה.

ולביאור זה, נמצא כי מתשובת רבן גמליאל מוכת, שאפילו באונס, אינו קורא אחר עלות השחר.

9. בעל המאור גרס "מותרין". וראה רש"י [ד"ה כוותי] שגרס "חייבין", וביאר שהרי אפילו לגבי הקורא שלא בזמנו שנינו ש"לא הפסיד". והיינו שאחר חצות קורא ק"ש עם ברכותיה [אף שלדעתו לחכמים אחר חצות אינו יוצא אפילו בדיעבד, אך להרשב"א והרא"ש שנחלקו רק לכתחילה, פשיטא שאחר חצות קוראה בברכותיה].

וכבר הבאנו שדעת רבינו יונה שלהלכה כחכמים, אחר חצות אינו קורא ק"ש כלל, והביא י"א שקורא ק"ש בלא ברכותיה, כי הק"ש מה"ת זמנה עליה שכן כקורא בתורה, אך הברכות הן מדרבנן, והם בשלהם יכולים למנוע שלא יאמרם.

10. לכאורה תמוה, הרי כברייאתא לעיל מצינו שרבי שמעון התיר לקרא עד הנץ החמה, ולמה

קריאת שמע קבעו להקדים עד חצות, אלא גם בשאר דינים שמן התורה זמנם כל הלילה.

שנינו במשנה: הקטר חלבים ואכרים מצוותן עד שיעלה עמוד השחר.

מדויקת הגמרא: ואילו אכילת פסחים לא קתני – בין המצוות שמצוותן כל הלילה – ומשמע שאף מן התורה זמן אכילתו אינו נמשך כל הלילה [ואינו בכלל "הנאכלין ליום אחד" כי מצוותו ביום].

ורמינהי מברייתא: "קריאת שמע ערבית, וקריאת הלל בליל פסחים, ואכילת הפסח, מצוותן עד שיעלה עמוד השחר" (13) ומוכח שמן התורה זמן אכילת הפסח נמשך כל

מה שאמרו חכמים עד חצות מצוותן עד שיעלה עמוד השחר.

מקשה הגמרא: ורבן גמליאל מי קאמר עד חצות דקתני על כך "ולא זו בלבד אמרו" (11) והרי הוא סבר שגם לדעת חכמים זמנה עד עלות השחר, ולכאורה המשך המשנה אינו מתאים לבא כתוספת ביאור לדבריו. (12)

מבאר הגמרא: הכי קאמר להו רבן גמליאל לבניה: אפילו רבנן דקאמרי "עד חצות" באמת דעתם שמן התורה מצוותה עד שיעלה עמוד השחר, והאי דקאמרי שקורין רק "עד חצות", רק לשם זירוז אמרו כן, כדי להרחיק את האדם מן העבירה, ועל כך הוסיף רבן גמליאל ואמר שלא רק לגבי

אולם הגר"א [בשנות אליהו] נקט שבקושיא נקטה הגמרא שהמשנה מבארת את דעת חכמים [שהרי שנינו "לא זו בלבד אמרו" בלשון רבים], ולפיכך תמחה מה שייכות הוספה זו אחר דברי ר"ג שלא הזכיר זמן חצות כלל, והעלתה מכך שר"ג עצמו הוסיף לבאר את דעת חכמים בשאר דינים. ובספר סדר זמנים [ב] העלה מביאורו שרבן גמליאל התיר לאחרה לכתחילה אחר חצות, שאל"כ יתכן לומר על דבריו "ולא זו בלבד וכו'".

12. ראה בשנות אליהו שהמשך זה אינו מתאים גם לדברי חכמים, שהרי הם אמרו שזמנה עד חצות, אך לא הזכירו שהוא סייג בלבד.

13. הרשב"א דייק שאפילו מדרבנן מצוות הפסח עד עלות השחר, שהרי הברייתא לא הוסיפה לומר "ולמה אמרו חכמים עד חצות". וכיון שהגמרא מעמידה את הברייתא כרבי עקיבא, נמצא שדעתו שלא עשו סייג באכילת

ר"ג התיר לבניו רק עד עה"ש. וכבר הבאנו בהערה 5 שהרשב"א והרא"ש נקטו שההיתר עד הנץ הוא רק למי שנאנס, ובני ר"ג לא היו אנוסים, ולדעת רש"י הנ"ל שהיו אנוסים, צריך לומר שר"ג נחלק בזה על רשב"י, ונקט שקורא רק עד עה"ש.

אולם עדיין יקשה להרי"ף ורבינו יונה שפסקו כרשב"י וגם כר"ג, ומוכח לכאורה כהרמב"ן [בהערה 6] שהרי"ף פסק כר"ג שחלק על רשב"י, ולא התיר עד הנה"ח אלא בשעת הדחק של אונס, ואז התיר משום שכדאי הוא רשב"י לסמוך עליו בשעת הדחק.

11. במשניות לא הוזכרה תיבת "אמרו", וגם בסוגיותנו מחקה הב"ח, כי סבר שאלו המשך דברי ר"ג. ולפי זה ביאר במלאכת שלמה שכוונת הגמרא להקשות הרי דעתו שזמנה עד הבקר, ולמה הוצרך לבאר את טעם ההרחקה בשאר דיני התורה, והשיבה שאינו מבאר את דבריו אלא את דעת חכמים.

הלילה (14).

עד הצות. (16)

מתרצת הגמרא: אמר רב יוסף לא קשיא, כי הא, המשנה, סוברת כרבי אלעזר בן עזריה שזמן אכילת הפסח רק עד חצות, ואילו הא, הברייתא – סוברת כרבי עקיבא שזמנו כל הלילה. (15)

דתניא שנחלקו בכך רבי אלעזר בן עזריה עם רבי עקיבא: נאמר לגבי קרבן פסח [שמות יב ח] "ואכלו את הבשר בלילה הזה", ועל כך רבי אלעזר בן עזריה אומר: נאמר כאן "בלילה הזה" ונאמר להלן במכת בכורות [שם יב] "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה", ונלמד בגזירה שוה מה להלן במכת בכורות נחשב ה"לילה" עד חצות, אף כאן ה"לילה" האמור באכילת הפסח, הוא

אמר ליה רבי עקיבא: והלא כבר נאמר [שם יא] ואכלתם אותו "בחפזון" והיינו עד שעת חפזון, שהיא בעלות השחר, שאז נחפזו לצאת מצרים, ונמצא שזמן אכילת הפסח כל הלילה, אם כן מה תלמוד לומר בפסוק "ואכלתם אותו בלילה" שמשמעותו שלא יאכלנו ביום למחרתו, והרי כבר ידעו שזמנו רק עד "שעת חפזון" שהיא בסוף הלילה?, הוצרך הכתוב לאמרו כי יכול יהא קרבן פסח נאכל בשאר הקדשים ביום שחיתו, לכך תלמוד לומר "בלילה" ללמד שרק בלילה שאחריו הוא נאכל, ולא נאכל ביום שחיתו [עד כאן הברייתא].

ונמצא שמשנתנו כרבי אלעזר בן עזריה,

הפסח, וזמנה נמשך עד עלות השחר אפילו מדרבנן. [ומה שהשוותה הברייתא גם את זמן ק"ש לפסח, מובן לשיטת הרשב"א לעיל שלר"ג לא עשו בה סייג וקורא לכתחילה עד עה"ש, וסובר שגם דעת ר"ע כן, וראה שו"ת הרשב"א ח"א תמה].

וראה רש"י במשנה שנקט כי המצוות המנויות במשנה במגילה [כ ב] לא עשו בהן סייג, ובגמרא שם כללו בה אכילת הפסח, והשאגת אריה [ד] תמה על כך שהרי לר"ע זמן אכילת הפסח עד חצות, ובבית הלוי [ח"א לד] כתב שדעת רש"י כהרשב"א שר"ע סובר שזמנה לכתחילה עד עה"ש. וראה שם שחילק בין אכילת פסח לשאר זבחים, שבהם גזרו עד חצות כק"ש, כי בדברים שבכל יום חוששין שיפשע, אך בפסח אין לחוש.

14. הצל"ח ביאר שהגמרא לא הקשתה סתירה לגבי זמן ההלל, כי זמן ההלל כליל פסח תלוי בזמן שחיטת הפסח, [כמבואר ברשב"א

במסקנא], ונמצא שהנידון על זמן ההלל כלול בנידון זמן אכילת הפסח. אולם דעת תוס' במגילה [כא א ד"ה לאתווי] שאין להחמיר בהלל שחיובו מדרבנן, [וראה ברא"ש שגרס בקושיית הגמרא "ואילו אכילת פסחים והלל שבליל פסחים לא קתני"].

15. הרא"ש [סוף פסחים] פסק שראוי לאכול מצה לפני חצות כראב"ע, ואפשר שגם ר"ע מודה שצריך להרחיק מהעבירה. ותמה הבית הלוי [שם] שהרי כאן פסק לגבי ק"ש כר"ג שקורין לכתחילה עד עה"ש, ואין צריך להרחיק מהעבירה. וכתב שרק בק"ש אינו צריך להרחיק עד חצות, כי אם נאנס יכול לקרות עד הנץ החמה, ובפרי יצחק [ח"ב ג] תירץ עוד, שהשוו מצה לפסח, ובו גזרו אפילו לר"ג, משום שיש בו איסור נותר.

16. ביאר הצל"ח כי אף שמכת בכורות היתה ברגע אחד, ואילו פסח אי אפשר לאכלו ברגע

שזמן אכילת הפסח עד חצות, ואילו הברייתא [לעיל] נוקטת שזמנה עד עלות השחר, כרבי עקיבא.

ודנה הגמרא בדברי רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא: בשלמא לרבי אלעזר בן עזריה דאית ליה גזירה שוה "הזה, הזה" ללמד שזמן אכילת הפסח עד חצות, מובן למה איצטריך למיכתב "הזה". אלא לרבי עקיבא שלא דרש גזירה שוה, האי "הזה" מאי עביד ליה?

מבאר הגמרא: "הזה" למעוטי שלא יאכלנו בלילה אחר הוא דאתא, והוצרך לכך, כי סלקא דעתך אמינא הואיל ופסח הוא קדשים קלים, ושלמים הם קדשים קלים, נלמד פסח משלמים, ונאמר מה שלמים נאכלין לשני ימים ולילה אחד, אף זמן אכילת הפסח ימשך כשלמים, וכיון שזמן אכילתו מתחיל בלילה, יהא נאכל שתי לילות במקום שני ימים,

ויהא נאכל לשני לילות ויום אחד, (17) קא משמע לן "בלילה הזה", רק בלילה הזה – ליל י"ד ניסן – הוא נאכל, ואינו נאכל בלילה אחר.

ומבאר הגמרא מאידך, מהיכן למד רבי אלעזר בן עזריה דין זה, שהפסח אינו נאכל בלילה השני (18): – מהכתוב [שמות יב י'] "לא תותירו ממנו עד בקר" נפקא.

ושבה הגמרא לבאר למה הוצרך רבי עקיבא לגזירה שוה, ולא למד מקרא זה: – כי אי מהתב, מ"לא תותירו", הוה אמינא מאי "בקר", בקר שני, והיינו שרק אחר בקר יום שני של פסח אסור להותיר, אך אחר יום הראשון מותר, כי זמנו עד סוף הלילה השני, ולכך הוצרך לגזירה שוה, למעט את הלילה השני.

ומבאר הגמרא מאידך, שרבי אלעזר בן

אחד, למד רבי אלעזר ממנה שגבול הזמן הוא בחצות. ותמה, מנין שהוא גבול לסופו ולא לתחילתו, וביאר, שאילו היתה תחלת אכילתו בחצות, לא היה צריך גזירה שוה למעט שלא יאכלנו ביום שחיתו.

ובאבני נזר [או"ח שפא] כתב שלמדו ממכת בכורות שבחצות צריך שכבר יהא בשר הפסח נאכל, וזה הטעם שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, כדי שבחצות יהא טעמו בפיו.

וכאן מקור חידושו הנודע כי [לראב"ע] האיסור לאכול אחר אפיקומן הוא עד חצות בלבד, ולכן יעץ שאם עומד סמוך לחצות, יאכל כזית מצה, ויתנה, אם הלכה כרבי אלעזר בן עזריה, הרי זה אפיקומן, ואחר חצות מותר להמשיך לאכול, כי זמן המצוה רק עד חצות, ואילו הלכה כרבי עקיבא אין זה אפיקומן, אלא

מה שיאכל בסוף הסעודה.

אך הגרי"ז טען שאם אכן אחר שעבר זמן המצוה אין צריך טעם מצה, אין צריך תנאי, כי אי אכילה לשם אפיקומן, אלא הכזית האחרון שאוכל הוא נחשב אפיקומן.

17. רש"י [ד"ה מה] נקט שודאי לא יאכל ביום טו, שהרי מיעט הכתוב שאינו נאכל אלא בלילה, והכוונה שלא יפסל בשהות זו. אך הרשב"ם [פסחים קכ ב] כתב שבהוה אמינא זו לא התמעט אלא יום שחיתו, ובאמת יאכל גם ביום טו. וראה בסמוך שהכוונה שיאכל מדין אכילת כל הקדשים, ולא כקרבן פסח.

18. לכאורה תמוה, הרי רבי אלעזר סבר שאפילו בלילה הראשון אינו נאכל אחר חצות, ולמה

עזריה לא חשש ש"בקר" יתפרש כ"בקר שני", כי אמר לך: כל לשון "בקר" בתורה, בקר ראשון הוא.⁽¹⁹⁾

ומדמה הגמרא את מחלוקתן של הני תנאי דלהלן – כמחלוקתן של הני תנאי רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא [ולכן נחלקו בביאור הפסוק דלהלן]⁽²⁰⁾:

דתניא: שנחלקו בביאור הפסוק [בדברים טז] [שם תזבח את הפסח, בערב, כבוא

השמש, מועד צאתך ממצרים". ושלשה זמנים הם בפסח: א. "בערב", לאחר חצות היום. ב. "כבוא השמש", משחשכה בשקיעת החמה. ג. "מועד צאתך ממצרים", דהיינו בבוקר. ונחלקו התנאים באיזה שעה מתקיים כל דין בפסח:

רבי אליעזר אומר: "בערב" אתה זוכה, ו"כבוא השמש" אתה אוכל עד חצות, ו"מועד צאתך מארץ מצרים" אתה שורף את הנותר⁽²¹⁾, ומסתבר שדעתו כרבי אלעזר בן

הוצרך למעט מקרא שאינו נאכל בלילה שני. וראה בסמוך שהאור שמח נקט שגם לדעת ראב"ע יש מצות אכילת קדשים בפסח אחר חצות, ורק אינו מקיים מצוות אכילת פסח, ולכן צריך למעט שאינו נאכל למחר אפילו בתורת קדשים, [ובהוה אמינא פירש שכוונת הרשב"ם שיאכל ביום טו מדין קדשים].

19. הרי"ף והרמב"ם [קרבן פסח ח יד] פסקו שזמנה כל הלילה, כי הלכה כר"ע מחברו, ואילו רבינו חננאל והרשב"א ותוס' [מגילה כא א, פסחים נו ב] פסקו שזמנה עד חצות, כי סתם משנה כראב"ע, וראה ביאור הלכה [תעז ד"ה ויהא].

20. על פי תוס' הרא"ש.

21. רש"י [ד"ה שם] ביאר שאע"פ שבפועל אין שורפין אלא בבקר שני, נקרא "נותר" ומחויב שריפה כבר בבקר ראשון, [ובסמוך נבאר מה התחדש בבקר], וראה תוס' בשבת [כד ב ד"ה בקר] שאין שורפין במוצאי יו"ט, משום שדרשו [בפסחים ג א] שאין שורפין קדשים בלילה. ובתוס' [ד"ה רבי] הקשו איך יתכן שזמן אכילתו עד חצות, והרי "לא תותירו עד בקר"

משמעותו שנאכל עד עה"ש. [אך בזהר מצינו שאותו לילה האיר מחצות]. וכתבו שרבי אליעזר יפרש "לא תעשו דבר שיבא לידי נותר בבקר" והיינו שאם לא יכלנו עד חצות בהכרח ישאר עד הבקר, כי אין שורפין בלילה.

והצל"ח [כאן ובפסחים ג] נקט שלראב"ע חייב משום נותר מחצות ואילך, כי זמן אכילת פסח עד חצות היא כזמן אכילה בכל הקרבנות, והחשוב בזריקתו לאכלו אחר חצות, פיגל. ומשמע מדבריו שאיסור נותר תלוי בסוף זמן האכילה, אך בתוספתא [פסחים פ"ה] מבואר שאסור באכילה מחצות, אך אינו נעשה נותר עד הבוקר, ונמצא שהם שני דינים נפרדים.

והגר"ח נקט שאינו נותר, כי זמן אכילתו מצד דיני הקדשים שבו הוא עד הבקר, כשלמים שנאכלים יום ולילה, ורק קיום מצוות פסח היא עד חצות. [והתחדש בו איסור שלא לאכלו אלא בתורת מצוות פסח, שהיא עד חצות, אך אינו מפגל]. וראה ליקוטי הלכות [ס"פ איזהו מקומן] שהביא משו"ת רמ"ע שלראב"ע עובר בעשה, כאילו נאמר עד חצות.

ובאור שמח [חמץ ומצה ו א] כתב שאחר חצות אינו מקיים מצוות אכילת פסח, שהיא מצוה על הגברא, אך עדיין אינו נותר, כי נאכל עד הבקר, ומקיים מצוות אכילת קדשים, שהיא

עזריה (22).

רבי יהושע אומר: "בערב", אתה זוכה. "כבוא השמש" אתה אוכל. ועד מתי אתה אוכל והולך, עד מועד צאתך מארץ מצרים, דהיינו עד עלות השחר, ונמצא שדעתו כרבי עקיבא.

ומבאר הגמרא את סיבת המחלוקת בין רבי אלעזר בן עזריה לרבי עקיבא: אמר רבי אבא: הכל מודים, ואפילו רבי עקיבא, כשנגאלו ישראל ממצרים, לא נגאלו אלא בערב, שאז כבר נתנו להם המצרים רשות לצאת, שנאמר [דברים טז א]: "הוציאך ה' אלוהיך ממצרים לילה", ובודאי מחצות הלילה היה כבר "חפזון דמצרים". (23)

ומאידך גם רבי אלעזר בן עזריה מודה שלמעשה כשיצאו, לא יצאו אלא ביום, שנאמר [במדבר לג ג] "ממחרת הקרבת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה".

על מה נחלקו, על שעת "חפזון" האמורה בפסוק "ואכלתם אותו בחפזון", רבי אלעזר בן עזריה סבר, מאי "חפזון" האמור באכילת

פסח, חפזון דמצרים דהיינו שעת חצות שמהרו לשלח את ישראל, ולכן הפסח נאכל רק עד שעת חצות. ואילו רבי עקיבא סבר, מאי "חפזון", חפזון דישאלו שהיה רק בבקר, ולכן סבר שהפסח נאכל עד עלות השחר.

תניא נמי הכי שהיו שני חלקים בגאולה, והם בשני זמנים: שהרי דרשו בבבביתא את סתירת הפסוקים, שנאמר "הוציאך ה' אלוהיך ממצרים לילה" ולכאורה תמוה וכי בלילה יצאו?, והלא לא יצאו אלא ביום, שנאמר "ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה",²⁴ אלא מלמד, שהתחילה להם הגאולה מבערב.

הגמרא דורשת פסוקים מפרשת יציאת מצרים:

נאמר [שמות יא ב] "דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וכלי זהב", אמרי דבי רבי ינאי, אין "נא" אלא לשון בקשה,⁽²⁴⁾ וכוונת הכתוב שכך אמר ליה הקב"ה למשה: "בבקשה ממך, לך ואמור להם לישראל, בבקשה מכם"⁽²⁵⁾

מצוה על הקדשים שיהיו נאכלים, ורק בבקר "מועד צאתך מארץ מצרים" התחדש דין נוסף שאין אכילת קדשים כלל, ולכך נחשב נותר. וראה כתבי הגרי"ז [זבחים ט א], קהילות יעקב [ד], וחיידושי הגר"ש רוזנבסקי [פסחים דף ג].

22. רש"י [ד"ה עד] פירש כי ההכרח שדעתו שאוכל רק עד חצות וכראב"ע, הוא משום שאל"כ במה נחלק על רבי יהושע.

23. רש"י [שמות יד ה] כתב שבין היציאה לקריעת ים סוף עברו ז' ימים, ותמה הרא"ם

שהרי בפרשת יציאת [במדבר טו מא] כתב שעברו שמונה ימים. ולפי המבואר כאן, יתכן לפרש, שהרי קודם מתן תורה היה הלילה הולך אחר היום אצל ישראל כמו אצל עכו"ם, ונמצא שעברו ח' ימים מהגאולה בערב, ואילו מהיציאה בבקר עברו ז' ימים. וראה רבינו בחיי [במדבר שם] ופנים יפות [שמות שם].

24. "נא" נסוב הן על משה והן על בני ישראל, ראה רי"ף' ושלמה משנתו.

25. הגרי"ז דייק שביזת מצרים לא היתה מצוה

לכו שאלו⁽²⁶⁾ ממצרים כלי כסף וכלי זהב, ב-ט שלא יאמר **אותו צדיק**⁽²⁷⁾ — אברהם אבינו, שנאמרה לו בבית בין הבתרים [בראשית טו

יג] הנבואה של **"ועבדום וענו אותם"** ואותה קיים בהם [ה' בישראל], ואילו המשך הנבואה **"ואחרי כן יצאו ברכוש גדול"** לא

על ישראל, כי הקב"ה רק צוה למשה "לבקש", ולכן נאמר [שמות יב לה] "ובני ישראל עשו כדבר משה", שלא היה בזה צווי ה'. וכן אמרו בסוטה [יג] ש"כולן התעסקו בכיזה ומשה התעסק במצוות" כי הביזה לא היתה מצוה.

אך במכילתא דרשב"י [בא כו] מבואר שהיה עשה ולא תעשה בביות מצרים, ויתכן שנחלקו אם ההבטחה היתה על ביות הים, ובמצרים רק בקש שיקחו כדי ש"לא יאמר", או שהיתה על ביות מצרים, ולכן צווה בעשה ול"ת, וכמבואר להלן.

והגרי"ש אלישיב [ישורון אלול נז] נקט שהביזה היתה חלף השעבוד, וכיון שמשה היה מבני לוי שלא השתעבדו, לא הצטווה בכיזה, אלא לומר "להם" בלבד [אך ודאי היה מותר לו ליקח, כשם שמצינו באוצרותיו של קרח שהיה לוי, ולכן אמרו שמצוות חביבות עלין].

26. בדרשות הר"ן [סוף יא] ביאר שהוצרך לבקש מהם לעשות כך, כי לא היו נוטלים ממון במרמה, אף שהגיע להם חלף שכרם [כמבואר בסנהדרין צא א], והטעם שהורה ה' לבקש במרמה הוא כדי שיחשוב פרעה שיצאו במרמה וירדוף אחריהם, ויטביענו בים סוף.

והמהרש"א ביאר כהמשך הגמרא, שלולי הבקשה היו מוותרים על הביזה, ולכן אמר להם שאינה לטובתם בלבד, אלא גם כדי שלא יאמר וכו' ודבר זה אינו תלוי ברצונם.

ובקול שמחה נקט שאילו נטלו בעל כרחם לא היתה תפיסתם מועילה כתשלום עבודתם, משום שהכסף בא לידם באיסור גזל עכו"ם, ולכן לקחו בשאלה, וזכו בו כהפקעת הלואתו.

27. רבים תמהו למה נקט טעם זה, וכי אין

הקב"ה מקיים הבטחתו אלא מחשש "שלא יאמר"? ובעץ יוסף ביאר שהחשש היה על הימים שעד קריעת ים סוף, שהרי אז התברר שזכו בביות הים, אך הקב"ה חפץ שאברהם לא יאמר כך אפילו בזמן קצר זה. וכעין זה כתב בקול אליהו בשם הגר"א, שאברהם יסבור שההבטחה היתה על שעת היציאה, ונמצא שלא קויימה אע"פ שיקבלוה בביות הים.

[וראה תרגום יונתן בראשית טו יג, ורש"י תהילים קי ה שנבואת "דן אנכי" היתה על המכות בים, ורק אחריהם "יצאו ברכוש גדול", וכן אמרו בסוטה יא ש"ביות מצרים" ניתנה בזכות נשים צדקניות. אולם במכילתא בא פי"ד ובלקוט שם רט נקטו שנבואת "רכוש גדול" היא אחר עשר מכות].

ויתכן שהנבואה היתה שיקבלו רכוש תחת "גר יהיה זרעך" אך לא על מה שהוסיפו מצרים להרע להם [ראה רמב"ן בראשית שם] ובקש הקב"ה שיקחו גם על כך שמא יאמר אברהם שגם זה בכלל הנבואה.

וראה במכילתא [שם יב] שה"רכוש גדול" התקיים ב"צאן ובקר" שניתן להם, וביאורה ע"פ רש"י בדברים [טו יד מספרי] שביות הים ניתנה מדין הענקה לעבד, ואינה מתקיימת בכספים אלא מצאן ובקר [קידושין יז א], והכסף וזהב היו תשלום על מה שהרעו להם, כי על עצם השעבוד אין תשלום לעבדים, ועל הכסף וזהב אמר ש"לא יאמר אברהם" שיסבור שהובטח גם על מה שהרעו.

וראה עוד בפני יהושע, פרשת דרכים [דרוש ה], נחלת יעקב, מרומי שדה, ערוך השלחן [סוף ח"ג] ופחד יצחק [פסח ס] ובהערה הבאה.